

بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی

دکتر سید محمد صادق مهدوی^۱ ، احسان رحمانی خلیلی^۲

چکیده

مشارکت به معنی به کار گرفتن منابع شخصی به منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی است. هر جامعه‌ای (مدرن و سنتی، اقتدارگر و دموکراتیک، فئودالی یا سرمایه داری) از طریق مشارکت رسمی و غیر رسمی ارتباطات و مبادلات بین افراد شناخته می‌شود. میزان این مشارکتها بیانگر سطح توسعه یافتگی جامعه به حساب می‌آید، زیرا که گستردگی، فراگیری و تنوع مشارکت اجتماعی جوامع در گرو بسط الگوهای تصمیم گیری ، نظارت و کنترل اجتماعی دموکراتیک و کثرت گرا است. بسیاری از منافع اجتماعی از عضویت در تشکلهای داوطلبانه حاصل می‌شود و مشارکت در سطح فردی در جامعه محلی ، انجام فعالیت های داوطلبانه رفتارهای اجتماعی همراه با عاطفه را به مردم می‌آموزد، رفتارهایی مانند اعتماد، رابطه متقابل، یکپارچگی و همکاری که شاید مهم ترین نقش را در کارآمدی اقتصادی و ثبات دموکراتیک دارد. با توجه به ویژگی های جامعه ایران به نظر می‌رسد که مهمترین و نیرومند ترین نهاد موثر در شکل گیری مشارکتهای اجتماعی، میتواند نهاد دین باشد. زیرا در دین اسلام آموزه های دینی بر رفتارهایی تاکید دارند که زمینه و بستر شکل گیری مشارکتهای اجتماعی را فراهم می‌آورند . این مقاله از نوع توصیفی- تبیینی است که به دنبال شناسایی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی است و از سویی دیگر از لحاظ روش، یک تحقیق پیمایشی به حساب می‌آید و واحد تحلیل آن شهروندان تهرانی می‌باشند. پرسشنامه محقق ساخته ، پس از بررسی اعتماد و اعتبار آن با نمونه گیری خوشه ای و طبقه بندی نامتناسب در پنج منطقه شهر تهران و در بین ۳۹۱ خانوار تهرانی اجرا گردید. یافته های تحقیق حاکی از آن است که مشارکت اجتماعی بین گروههای جنسیت ، وضعیت تاهل و سن تفاوت معناداری وجود دارد و دینداری نیز در بین گروههای سنی تفاوت معناداری دارد. دینداری در مدل علی ارائه شده در کنار پایگاه اقتصادی - اجتماعی و تیپ شخصیتی معاشرتی بر مشارکت اجتماعی موثر است.

واژگان کلیدی: مشارکت اجتماعی، دینداری، تیپ شخصیتی معاشرتی، پایگاه اقتصادی اجتماعی، شهروندان تهرانی

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۹/۲۹

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۹/۱۵

۱- استاد تمام وقت دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات (نویسنده عهده دار مکاتبات) d_mahdavy@yahoo.com

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد رشته پژوهش علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، عضو باشگاه پژوهشگران جوان

مقدمه

مشارکت در معنای اول از تعلق به گروهی خاص و داشتن سهمی در هستی آن خبر می دهد و در معنای دوم داشتن شرکتی فعالانه در گروه را می رساند و به فعالیت اجتماعی انجام شده نظر دارد (بیرو، ۱۳۷۰). به عبارت دیگر، مشارکت اجتماعی به آن دسته از فعالیتهای ارادی دلالت دارد که از طریق آن اعضاء یک جامعه در امور محله، شهر و روستا به طور مستقیم یا غیر مستقیم در شکل دادن حیات اجتماعی مشارکت دارند" (محسنی تبریزی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۸).

مردم از طریق برقراری روابط با یکدیگر و حفظ آن در طول زمان قادر به همکاری با یکدیگر می شوند تا به انجام اموری پردازند که با به تنهایی قادر به اجرای آن نیستند یا اجرای آن با دشواری های زیادی همراه است.

از سویی، مشارکت همگانی شهروندان در امور اجتماعی و تصمیم گیری ها با درگیر ساختن همگان در امور جامعه خویش، در آنها احساس مسولیت و تعلق به جامعه را تقویت می کند و نوعی وحدت و انسجام اجتماعی را جایگزین تفرقه می کند. به بیانی دیگر، مشارکت اجتماعی عامل تقویت همبستگی در شبکه های اجتماعی است. حضور افراد در فعالیت ها و تصمیم گیری های اجتماعی در بلند مدت موجب تعمیق روابط بین اعضاء جامعه، افزایش احساس یگانگی، سعه صدر و تسامح و تساهل گردیده و در نتیجه به توسعه نهادهای مدنی و دموکراتیک خواهد انجامید، از سویی دیگر میزان این مشارکتها بیانگر سطح توسعه یافتگی جامعه به حساب می آید. زیرا که گستردگی، فراگیری و تنوع مشارکت اجتماعی جوامع در گرو بسط الگوهای تصمیم گیری، نظارت و کنترل اجتماعی دموکراتیک و کثرت گرا است. حاصل تحقیقات و تجربیات پژوهشگران دلالت بر آن دارد که مشارکت سبب افزایش بازدهی، بالا رفتن کیفیت، کاهش تعارض و کاهش مقاومت های منفی نظیر: غیبت، تأخیر و کم کاری و افزایش درآمد خواهد شد.

مشارکت در همه زمینه های زندگی اعم از سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وجود دارد. نقطه عطف در مفهوم مشارکت در همه عرصه های فوق ارادی و داوطلبانه بودن آن است. بنابراین می توان چنین تصور کرد که افراد انسانی برای رفع نیازمندی ها و کسب منافع شخصی و گروهی یا در چارچوب اعتقادات خود به صورت داوطلبانه اقدام به مشارکت می کنند.

بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی.....۷

تشکلهای داوطلبانه نوع ویژه ای از نهادهای اجتماعی هستند، که با خانواده، کار و دولت فرق دارند، ما در خانواده ها متولد می شویم، از دولت گریزی نداریم و اغلب ما باید کار کنیم، اما تشکلات داوطلبانه، کلوپ ها، انجمن های واسطه و گروه های اجتماعی فعالیت های داوطلبانه و همکاری هایی هستند که ما در آنها شرکت می کنیم. عضویت در آنها کاملاً به اختیار افرادی است که در فعالیت های گروهی شرکت می کنند تا به اهداف مشترکی دست یابند.

به همین دلیل انجمن های داوطلبانه نقش مهمی در نظریه های جامعه شناسی متفکرانی از قبیل توکوویل، دور کیم، زیمل و جی.اس. میل گرفته تا کورنهاوزر، آلموند و وربا، گرتز و پاتنام ایفا کرده اند.

بر اساس نظریه های جامعه شناسی بسیاری از منافع اجتماعی از عضویت در تشکلهای داوطلبانه حاصل می شود. این انجمنها در دو سطح فردی و اجتماعی مطرح می باشند که در سطح فردی، انجمن های داوطلبانه درک اجتماعی و اعتماد را به مردم آموزش می دهند، زیرا در آنها افراد مختلف، غالباً با پس زمینه ها و نظام های ارزشی گوناگون، اجازه فعالیت مشترک داده می شود. این انجمن ها، با گرد آوردن تیپ های اجتماعی گوناگون، به همه کمک می کنند که دیگران را درک و با آنها همدلی کنند. این انجمن ها هنر سازش، تحمل و همکاری و توانایی رابطه با تیپ های اجتماعی گوناگون و مشارکت را می آموزند. در سطح فردی، مشارکت شهروندان در جامعه محلی و انجام فعالیت های داوطلبانه رفتارهای اجتماعی همراه با عاطفه را به مردم می آموزد، رفتارهایی مانند اعتماد، رابطه متقابل، یکپارچگی و همکاری اعتماد در این میان نقش محوری و شاید مهم ترین نقش را دارد.

انجمن های داوطلبانه در سطح اجتماعی، تشکلات داوطلبانه پیوندهای مشترک و شبکه های اجتماعی تولید می کنند که کل جامعه را به هم پیوند می زند. این انجمن ها میان افراد هم فکر، پیوندهای اجتماعی برقرار می کنند و به منزله پل هایی میان گروه های اجتماعی گوناگون هستند.

شبکه های مشارکت مدنی از جمله انجمن های همسایگی، کانون های سرودخوانی، تعاونی ها، باشگاه های ورزشی، احزاب توده ای، کنش افقی شدیدی را به نمایش می گذارند. هر چه این شبکه ها در جامعه ای متراکم تر باشند. احتمال بیشتری وجود دارد که شهروندان بتوانند در جهت

منافع متقابل همکاری کنند (پاتنام، ۱۳۸۴، ص ۲۹۶).

با توجه به ویژگی های جامعه ایران به نظر می رسد که مهمترین و نیرومندترین نهاد موثر در شکل گیری مشارکتهای اجتماعی، میتواند نهاد دین باشد. زیرا در دین اسلام آموزه های دینی بر رفتارهایی تاکید دارند که زمینه و بستر شکل گیری مشارکتهای اجتماعی را فراهم می آورند و در ایران که جامعه ای در حال گذار است توجه به این منبع موثر و رابطه آن با مشارکت اجتماعی از ضروریات علمی است.

سوال اصلی تحقیق اینگونه مطرح می شود که:

"آیادینداری شهروندان تهرانی می تواند بر مشارکتهای اجتماعی آنان موثر باشد؟ از چه مسیری؟ و به چه میزان؟"

اهداف تحقیق

هدف نظری تحقیق حاضر شناسایی تبیینی میزان تأثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی است که اهداف به شرح ذیل ارائه می شود.

- سنجش میزان مشارکت اجتماعی و دینداری در بین شهروندان تهرانی.
- شناسایی مشارکت اجتماعی در گروه های مختلف سنی، جنسیت و وضعیت تاهل.
- شناسایی رابطه و همبستگی ابعاد دینداری با مشارکت اجتماعی.
- شناسایی رابطه و همبستگی متغیرهای مستقل ثانویه با دینداری و مشارکت اجتماعی.
- شناسایی تأثیر دینداری شهروندان، تیپ شخصیتی معاشرتی و پایگاه اقتصادی و اجتماعی بر مشارکت اجتماعی.

تاریخچه مشارکت در ایران

در بررسی تاریخچه در دو بعد رسمی و غیر رسمی (سنتی و مدرن) می توان گفت: در ایران مشارکتهای سنتی از دیرباز وجود داشته است و با وجود دگرگونی ها و تحولاتی که جامعه طی صد سال اخیر به خود دیده است، هنوز هم با قدرت در بسیاری از شهرهای این کشور حیات دارد. عزاداریهای مذهبی برگزار شده در ماهها و ایام خاص و ساختن مسجد که با مشارکت مردمی انجام می گیرد، نمونه ای از مشارکتهای سنتی به شمار می رود (پیگولوسکایا، ۱۳۶۷، ص ۵۰).

از جمله رسوم متداول و ریشه دار همیاری در بین مردم که از دیرباز تاکنون کارکرد مهمی در زندگی آنها داشته، مربوط به کمک های است که حداقل، در دو واقعه (ازدواج و مرگ) صورت می پذیرد.

در شهرهای ایران در گذشته مشارکت افراد بیشتر در زمینه امور مربوط به تولید اقتصادی مانند دامداری و کشاورزی و معمولاً به دلیل جبر جغرافیایی بود. اما با این همه در یک زمینه مشارکتهای مردمی برجسته و قابل توجه بوده است. این زمینه که حتی امروزه هم تنها با مشارکتهای مردم انجام پذیر است و تقریباً تمامی امور مربوط به آن از سوی خود مردم شهرنشین انجام می پذیرد، فعالیت های مذهبی است. با توجه به اهمیت برگزاری مراسم عزاداری مذهبی در ایران، اهالی شهرها و به طور مشخص تر اهالی محله، فضایی را برای انجام آن در نظر می گرفتند، ساختن تکیه نیز با مشارکت تمامی افراد به ویژه توانمندان مالی انجام می گرفت (نجفی، ۱۳۵۰، ص ۵۴)

از دیگر مراکز مذهبی که با همکاری اهالی هر محله و با مشارکت آنها در تأمین هزینه و نیروی کار لازم ساخته می شد، مساجد بودند. بیشتر مساجدی که در شهرها ساخته شده اند با بهره گیری از مشارکت مردمی و خودجوش بوده اند. تشکلهای و سازمانهای غیردولتی

تشکلهای و سازمانهای غیردولتی در ایران به چهار دسته تقسیم می شوند:

تلاشهایی که منشأ آنها دولت بوده است، مثل ستاد شهر سالم و پروژه رابطین بهداشت.

همکاری تخصصی سازمانهای ایرانی با ایرانیان متخصص مقیم خارج از کشور بنیاد دانش و هنر

و...

۳- تشکلهای مردمی، مثل سازمان خیریه فروغ حضرت خدیجه و... این تشکلهای و به ویژه سازمانهای خیریه، سابقه ای پر بار و طولانی در ارائه خدمات اجتماعی و پرداخت مستمری و کارهای خیریه در ایران دارند. این تشکلهای در سراسر ایران مستقرند و اعضای آنها نیکوکارانی هستند که به کار خیریه اشتغال دارند.

۴- تشکلهای غیردولتی نوین مثل انجمن تنظیم خانواده جمهوری اسلامی ایران، مریبان سیار و جمعیت آفتاب و... سازمانهای غیردولتی مشهور به NGO می باشند، تنوع سازمانهای غیردولتی هر نوع تعریف ساده از آن را دشوار می کند. از نظر بانک جهانی این نوع سازمانها، گروهها و نهادهایی را شامل می شود که کلاً و یا تا حدود زیادی از حکومت یا دولت مستقل هستند و اهداف انسان دوستانه و تعاونی را دنبال می کنند تا اهداف تجاری. در ایران در قوانین مدنی، ماده خاصی جهت تعریف سازمانهای غیردولتی و ثبت قانونی آن وجود ندارد، به همین دلیل سازمانهای غیردولتی در قالب قوانین موجود با اشکال مختلفی ثبت می شوند. به عنوان نمونه جمعیتهای خیریه،

۱۰ پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۷

تعاونی‌ها، مراکز فرهنگی، بنیاد، مؤسسات مطالعاتی و تحقیقاتی، شرکت‌ها، انجمن‌ها و مطبوعات را می‌توان نام برد (انجمن تنظیم خانواده جمهوری اسلامی، ۱۳۷۹، ۶).

در یک جمع‌بندی در مورد تاریخچه تشکلهای مردمی و سازمانهای غیردولتی در ایران به عنوان بسترهای فراهم کننده میزان مشارکت اجتماعی می‌توان گفت که فعالیتهای مشارکت‌های مردمی از دیرباز در ایران وجود داشته است. دلیل این امر اهمیت تعالیم دینی و سنتی در مورد رسیدگی و کمک به یکدیگر به ویژه فقرا و ایتام بوده است. این مشارکت‌ها عموماً به صورت هیئتهای مذهبی - خیریه‌ای فعالیتهای متنوعی از جمله ایجاد مراکز درمانی، تحت پوشش قرار دادن خانواده‌های بی‌سرپرست، آموزش و اشتغال زایی را در بر گرفته است. هم اکنون فعالیتهای مردمی در ایران از مرحله هیئت‌ها به سازمان غیردولتی در حال گذار است. به تعبیر دیگر در چند دهه اخیر به لحاظ اجتماعی فعالیت‌های مردمی در شکل‌گیری خود یک دوران انتقالی را سپری می‌کند (دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۷۹، ص ۵).

ادبیات نظری

مشارکت [۲] به معنی به کار گرفتن منابع شخصی به منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی است. بنابراین در این مفهوم ارزشیابی اقدام صرفاً به مفهوم رابطه برقرار کردن میان نتایج هدفها (کارایی) یا نتایج / تلاشها (موثر بودن) نیست. بلکه رابطه میان تلاش / امکانات است. در این میان برخی دیگر از تئوریها متکی بر این دیدگاه هستند که مشارکت قوی همراه با اقدام موثر نیز می‌باشد. در حقیقت آنچه که مشارکت را تحقق می‌بخشد گذر از حالت بالقوه به بالفعل است، صرفنظر از موفقیتی که حاصل می‌شود (محسنی و جاراللهی، ۱۳۸۲، صص ۱۲-۱۳).

در مشارکت سه اندیشه مهم و اساسی وجود دارد؛ مشارکت به معنی درگیری ذهنی و عاطفی است که مردم را به یاری دادن بر می‌انگیزد، تا در کوشش‌های گروه خود مسؤولیت پذیرند (انصاری، ۱۳۷۵).

هر جامعه‌ای (مدرن و سنتی، اقتدارگر و دمکراتیک، فئودالی یا سرمایه داری) از طریق مشارکت رسمی و غیر رسمی ارتباطات و مبادلات بین افراد شناخته می‌شود.

مشارکت اجتماعی را میتوان شامل شامل دو بخش دانست.

مشارکت نهادی (رسمی) که در برگیرنده مشارکت در سازمانها، انجمن‌ها و کلوپ‌ها (باشگاهها)

می‌شود

مشارکت غیر رسمی (فردی) که خود در برگیرنده دو نوع الف- درگیری انفاقی شامل مشارکت در فعالیت‌های گروهی با فواصل نامنظم مثل همکاری با خیریه‌هایی که در کمک به محرومین و افراد خاص تشکیل می‌شود ب- مشارکت پایدار [۳] که شامل مشارکت قاعده‌مند و فعالیت در گروههایی که به صورت مؤسسه و سازمان نیستند، ولی نسبتاً دائمی و همیشگی (مثل گروههای موسیقی و جوانان) هستند (Helly, 2001:3-4).

پاتنام معتقد است، شبکه‌های مشارکت مدنی تأثیر جانبی سودآور قدرتمندی دارند که عبارت است از:

شبکه‌های مشارکت مدنی، هزینه‌های بالقوه عهدشکنی را در هر معامله‌ای افزایش می‌دهند. فرصت‌طلبی منافی را که فرد انتظار دارد از دیگر معاملات همزمانش و معاملات آینده نصیبش شود، به خطر می‌اندازد. شبکه‌های مشارکت مدنی در زبان تئوری بازی‌ها تکرار پیوند درونی بازی‌ها را افزایش می‌دهند (پاتنام، ۱۳۸۴، ص ۲۹۷).

شبکه‌های مشارکت مدنی، هنجارهای قوی معامله متقابل را تقویت می‌کنند. هموطنانی که در بسیاری از زمینه‌های اجتماعی ارتباط متقابل دارند «آماده‌اند تا هنجارهای قوی رفتار قابل قبول را توسعه دهند و انتظارات متقابلشان را در بسیاری از ارتباطات تقویت کننده همکاری، منعکس کنند.» این هنجارها «یک شبکه ارتباطی که به کسب حسن شهرت در وفای به عهد و پذیرش هنجارهای رفتار جامعه محلی متکی است، تقویت می‌کنند» (همان، ص ۲۹۸).

شبکه‌های مشارکت مدنی ارتباطات را تسهیل می‌کنند و جریان اطلاعات را در مورد قابل اعتماد بودن افراد، بهبود می‌بخشند. شبکه‌های مشارکت مدنی اجازه می‌دهند که حسن شهرت‌ها به دیگران انتقال یافته و پالایش شوند. ارتباطات بیشتر (مستقیم و غیرمستقیم) بین مشارکت جویان باعث اعتماد متقابل بیشتر بین آنها می‌شود و روند همکاری آنها را تسهیل می‌کند

شبکه‌های مشارکت مدنی، تجسم موفقیت پیشینیان در همکاری‌اند که می‌توانند به عنوان یک چارچوب فرهنگی شفاف برای همکاری آینده عمل نمایند. شبکه فرهنگی یک تداوم ایجاد می‌نماید به طوری که راه‌حل غیررسمی مشکلات معامله در گذشته را به زمان حال انتقال می‌دهد و این راه‌حل‌های غیررسمی را در کوران تغییرات اجتماعی بلند مدت به منبع مهم تداوم تبدیل می‌سازد (همان، ص ۲۹۸).

پاتنام معتقد است که بعضی از این شبکه‌ها اساساً افقی هستند و شهروندان برخوردار از وضعیت و قدرت برابر را دور هم جمع می‌کنند. اما بعضی دیگر شبکه‌های عمودی می‌باشند که شهروندان نابرابر را به وسیله روابط نابرابر مبتنی بر سلسله مراتب و وابستگی به هم پیوند می‌دهند. البته در جهان واقعی تقریباً همه شبکه‌ها مخلوطی از افقی و عمودی هستند. شبکه‌های مشارکت مدنی از جمله انجمن‌های همسایگی، کانون‌های سرودخوانی، تعاونی‌ها، باشگاه‌های ورزشی، احزاب توده‌ای، کنش افقی شدیدی را به نمایش می‌گذارند (همان، ص ۲۹۶).

شبکه‌های مشارکت مدنی مورد نظر کلمن و پاتنام شامل شبکه‌های افقی است، نه عمودی زیرا در شبکه‌های عمودی، جریان عمودی اطلاعات غیرموتق‌تر از جریان افقی اطلاعات‌اند که بخشی از آن به این دلیل است که اطلاعات قابل اتکا و درست مانع بهره‌کشی و استعمار محسوب می‌شوند. مهم‌تر این که مجازات‌هایی که از هنجارهای معامله متقابل در مقابل تهدید فرصت‌طلبی حمایت می‌کند در شبکه‌های عمودی، کمتر برای مقامات عالی وضع می‌شود و اگر هم وضع شوند کمتر اجرا می‌گردند (پاتنام، ۱۳۸۰، ص ۲۹۸؛ Coleman, 1990: 283-287). همانگونه که گرانووتر نیز اشاره کرده به گونه‌ای متناقض‌نما پیوندهای میان شخصی «قوی» (مانند خویشاوندی یا دوستی صمیمی) در تقویت همبستگی جامعه و عمل جمعی از اهمیت کمتری نسبت به «پیوندهای ضعیف» (مانند آشنایی و عضویت مشترک در انجمن‌های فرعی) برخوردارند. به زعم وی پیوندهای ضعیف بیش از پیوندهای قوی که در گروه خاصی متمرکزند، توان ایجاد ارتباط بین اعضای گروه‌های کوچک متفاوت دارند (Granovetter, 1973:1376).

در تحلیل‌های نوکارکردگرایان از دین، تأکید دوگانه‌ای وجود دارد، آنان که از یک سوی، دین را محصول عوامل روانشناختی و ذاتی انسان‌ها می‌انگارند و از سوی دیگر آن را پشتوانه ارزش‌ها و ثبات اجتماعی می‌دانند (هملیتون، ۱۳۷۷، ص ۲۰۲).

در تحلیل نظام اعتقادی ادیان، فوکویاما ارزشهای اخلاقی نظیر، صداقت، اعتماد، ایثار و موارد مشابه در ادیان را موجب مشارکت اجتماعی بین اعضای یک گروه یا فرقه مذهبی می‌داند. روبرت بررو، نیز دین را به خاطر ایجاد اعتقاداتی که شکل دهنده ویژگی‌های فردی چون صداقت، اخلاق کاری، پس انداز و صرفه‌جویی و پذیرش غریبه‌ها، عامل ایجاد "سرمایه معنوی" می‌داند. نظریه پردازان علوم اجتماعی یکی از ابعاد اساسی دین را در وجود تشریفات جمعی و در بعد اجتماعی دین یافته‌اند. بر مبنای وجود بعد اجتماعی در دین، رابرتسون اسمیت دین را دارای

بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی.....۱۳

دو کارکرد عمده می‌داند، یکی تنظیم کننده رفتار فردی و دیگری برانگیزاننده احساس اشتراک و وحدت اجتماعی برای خیر همگان و برای خیر گروه. مناسک بیان تکراری وحدت و کارکردهایی است که رفتار فردی را تنظیم و اشتراک اجتماعی را تحکیم می‌بخشند.

آنچه که دورکیم را نیز به بررسی دین و ادار کرد علاقه‌ی اولیه‌ی او به تنظیم اجتماعی بود که از طریق دین پدید می‌آورد. او به نیروهای نظارت درونی شده در وجدان فردی معتقد بود. او معجب شده بود که جامعه باید در درون فرد حضور داشته باشد و چنین بود که او به دین پرداخت و آن را نیرویی دانست که در درون فرد احساس الزام اخلاقی و هواداری از درخواست‌های جامعه را ایجاد می‌کند (کوزر، ۱۳۷۷، ص ۱۹۷).

براون بر این عقیده است که در اکثر جوامع، ضمانت‌های قانونی رسمی، منبع اولیه‌ی کنترل اجتماعی نیستند، بلکه شعایر دینی در جهت حفظ ساختار اعتقادی، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه‌ی بزرگتر عمل می‌کنند. برای براون، نیاز برای انسجام اجتماعی و ثبات، نیروی راهبرنده در پشت اکثر نهادها است از جمله نهاد دین (Ford & Brown, 1997).

آنچه در نظریه‌ی دورکیم مهم است، نقشی است که او برای باورها و مناسک دینی قائل است. در واقع او قائل به کارکردهای اجتماعی دین از طریق دو عنصر بنیادی آن یعنی باورها و به ویژه مناسک دینی است. از نظر او دین زائیده‌ی مناسک است (همیلتون، ۱۳۷۷، ۱۷۶). چرا که از نظر او مناسک یعنی تجلی باورها و عرصه‌ی به عینیت درآمدن آنهاست. او درباره‌ی مناسک می‌گوید که «آنها برای کارکرد درست زندگی اخلاقی ما به همان اندازه ضروری‌اند که خوراک برای نگه‌داشت زندگی جسمانی ما ضرورت دارد. زیرا از طریق همین مناسک است که گروه خود را تأیید و حفظ می‌کند.» (همان، ۱۷۹).

هاری آلپر، پژوهشگر دورکیمی، چهار کارکرد عمده‌ی دین را از نظر دورکیم اینگونه تفسیر می‌کند:

دین انضباط بخش است: آیین‌های مذهبی از طریق تحمیل انضباط بر نفس و قدرت خویشنداری انسان‌ها را برای زندگی اجتماعی آماده می‌سازند (کوزر، ۱۳۷۷، ص ۲۰۰). دین با ایجاد محدودیت‌ها و فشارها بر افراد آنها را به اعمالی وادار می‌کند که آسان نیست. برای مثال آدمی را وادار به ایثار و فداکاری می‌کند. دین یک نیروی تماماً جمع‌گرا است، بنابراین انسان را از آن سوی فردگرایی به جمع و جامعه می‌کشاند (وریج کاظمی، ۱۳۷۵، ص ۲۴).

دورکیم معتقد است که قواعد اخلاقی که دین وضع می‌کند، تضادها و تنش‌ها را تخفیف می‌دهد و امکان همکاری و مودت را از طریق تعیین وظایف افراد و آموزش نظم و مقررات و پیروی از آرمان‌ها تضمین می‌کند و مصونیت و پیش‌بینی‌پذیری بودن این جامعه شرایطی را برای اعتماد به وجود می‌آورد که به نظر می‌رسد، نتیجه‌ی پیروی از هنجارهای اخلاقی باشد (ملاحسنی، ۱۳۸۱، ص ۷۵).

دین انسجام‌بخش است: از نظر دورکیم کارکرد باورها و مناسک مربوط به امور مقدس (دین) ایجاد همبستگی و انسجام اجتماعی است. او می‌گوید: «باورها و اعمال، همه کسانی را که پیرو آنها هستند در یک اجتماع اخلاقی متحد می‌کند.» (آرون، ۱۳۷۲، ص ۳۷۵). تشریفات مذهبی مردم را گرد هم می‌آورد و بدین‌سان، پیوندهای مشترکشان را دوباره تصدیق می‌کنند و در نتیجه همبستگی اجتماعی را تحکیم می‌بخشد (کوزر، ۱۳۷۷، ص ۲۰۰). از طریق مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شوند (همیلتون، ۱۳۷۷، ص ۱۷۶). او معتقد است: «تشریفات و مناسک دینی هر قدر هم که کم اهمیت باشند، اجتماع را به حرکت در می‌آورند. گروه‌هایی از مردم برای برگزاری این جشن‌ها گرد هم می‌آیند. پس نخستین اثر آنها این است که افراد را به هم نزدیک می‌کنند، بر تماس‌هایشان با یکدیگر می‌افزایند و صمیمیت بیشتری بین‌شان ایجاد می‌کنند. (دورکیم، ۱۳۸۳، ص ۴۸۰). می‌توان گفت، آن قواعد و هنجارها و اقتدار اخلاقی که دین به وجود می‌آورد و افراد را به پذیرش آنها وادار می‌دارد، در مناسک و مراسم دینی تجدید حیات می‌یابند و یادآوری می‌شوند. زیرا «مذهب فقط با اعمال، که مظاهر باورها و شیوه‌های تجدید آنها هستند، زنده می‌ماند.» و تا اعمال و مناسک نباشند، باورها به خودی خود به همبستگی اجتماعی منجر نمی‌شوند. دین به طور مدام جمع را می‌سازد و بازسازی می‌کند و این کار را با محکم کردن پیوندهایی که فرد را به جامعه متصل می‌کند انجام می‌دهد. دین شرایط ضروری حیات اجتماعی و به سبب آن حیات فردی را ابقا می‌نماید (جلالی مقدم، ۱۳۷۹، ص ۷۶).

دین حیات‌بخش است: اجرای مراسم مذهبی، میراث گروه را ابقا و احیا می‌کند و ارزش‌های پایدار آن را به نسل‌های آینده انتقال می‌دهد (کوزر، ۱۳۷۷، ص ۲۰۰). پایداری هنجارها و ارزشهای حاکم در شکل‌گیری مشارکت اجتماعی از ضروریات آن است

دیویس نیز معتقد است؛ دین عزم افراد را به رعایت هنجارهای گروهی تقویت می کند و رعایت این هنجارها و منافع جمع را بالاتر از منافع صرفاً خصوصی قرار می دهد. که این ویژگی از ملزومات گسترش مشارکت اجتماعی در جامعه است.

لویس و الیسون معتقدند که دینداری از طریق مکانیسم پیوندهای اجتماعی و حمایت رسمی و غیررسمی به سلامت مثبت جامعه منجر می شود. آنها بیان می کنند که حداقل بخشی از روابط مشاهده شده بین اهتمام دینی و سلامت روانی، ناشی از نقش جماعت‌ها و گروه‌های دینی در فراهم کردن پیوندها و حمایت‌های اجتماعی برای مؤمنین می باشد.

آنها با استناد به شواهد تجربی، بر این نظر هستند که افرادی که به طور منظم و بیشتر در عبادات دینی به ویژه عبادت‌ها و تشریفات جمعی دینی شرکت می کنند، دارای شبکه‌های اجتماعی و روابط وسیع‌تری هستند؛ و بنابراین از تبادلات کالا، خدمات و اطلاعات فراوان‌تر و متنوع‌تری برخوردار می شوند. تشریفات (خدمات) دینی، و فعالیت‌های مرتبط با آن، افرادی با تعهدات و پایبندی‌های اعتقادی مشترک را گرد هم می آورند و این جماعت‌های دینی غالباً معجراها و کانال‌هایی برای حمایت‌های اجتماعی و ابزاری و امدادهای عاطفی - اجتماعی همچون همیاری، هستند (Elison, Levin, 1988: 405-406).

گسترده‌گی نهاد دین در جوامع انسانی و بخصوص در ایران موجب می شود که مکانیسم تاثیر دین بر مشارکت اجتماعی تک خطی نباشد بلکه، از مسیرهای مختلف و تاثیر بر روی متغیرهای دیگر بر مشارکت اجتماعی موثر باشد که در این تحقیق با استفاده از نظریه های همسو، دو عامل واسطه، پایگاه اقتصادی و اجتماعی و تیپ شخصیتی معاشرتی مورد توجه قرار گرفته اند.

لنسکی معتقد است مهمترین جنبه‌های دینداری، میزان درگیر بودن با گروه دینی است. به اعتقاد او این بعد از دو جنبه‌ی «مشارکتی» و «معاشرتی» برخوردار است. به اعتقاد او بعد مشارکتی به میزان حضور در برنامه‌ها و فعالیت‌های رسمی و جمعی نهاد دین اشاره دارد و بعد معاشرتی را از حیث داشتن پیوندهای دوستانه و عاطفی با هم کیشان و اعضای کلیسای خود تعریف می کند (Robertse, 1995; 14). به اعتقاد لنسکی، این دو بعد با یکدیگر همبستگی ندارند و

بعد معاشرتی بیشترین تأثیر را بر مشارکت افراد می گذارد (Robertse, 1995; 14).

از سویی بسیاری از نظریه پردازان برجسته معتقدند که دینداری به عنوان ارزشهای درونی شده در فرآیند اجتماعی شدن با تیپ شخصیتی افراد رابطه دارد و از سویی دیگر، نتایج بسیاری از

تحقیقات حاکی از آن است که تیپ شخصیتی بر مشارکت اجتماعی موثر است (غفاری، ۱۳۸۰؛ یزدان پناه، ۱۳۸۲).

فرضیه‌های تحقیق

فرضیه، یک حدس مبتنی بر دانش یا تجربه در مورد حل یک مسأله است و آن را می‌توان به عنوان یک رابطه فرضی بین دو متغیر دانست که به صورت گزاره‌های قابل آزمون ارایه می‌شود. بنابراین فرضیه بیانی است مبنی بر احتمال نه تعیین و معمولاً به شکل جملات تفسیری یا اخباری بیان می‌شوند و متغیری را به متغیر دیگر مرتبط می‌سازد. به عبارت دیگر، فرضیه بیان فرضی رابطه بین دو یا چند متغیر است. فرضیه‌ها همیشه به صورت جمله‌های خبری هستند و متغیرها را به صورت کلی یا اختصاصی به متغیرهای دیگر مربوط می‌سازند (کرلینجر، ۱۳۷۴، ص ۴۴).

فرضیه شماره ۱: به نظر می‌رسد میانگین مشارکت اجتماعی در بین دو گروه زنان و مردان تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه شماره ۲: به نظر می‌رسد میانگین مشارکت اجتماعی در بین دو گروه متاهلین و مجردین تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه شماره ۳: به نظر می‌رسد میزان مشارکت اجتماعی در بین گروه‌های سنی مختلف تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه شماره ۴: به نظر می‌رسد میزان دینداری در بین گروه‌های سنی مختلف تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه شماره ۵: به نظر می‌رسد ابعاد دینداری با مشارکت اجتماعی رابطه و همبستگی معناداری دارد. فرضیه شماره ۶: به نظر می‌رسد دینداری شهروندان و تیپ شخصیتی معاشرتی و پایگاه اقتصادی اجتماعی بر مشارکت اجتماعی موثرند.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع علی است که به دنبال شناسایی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی است و از سویی دیگر از لحاظ روش، یک تحقیق پیمایشی به حساب می‌آید و واحد تحلیل آن شهروندان تهرانی می‌باشند. از لحاظ معیار زمان یک تحقیق مقطعی است، که در یک زمان صورت گرفته و واقعیت را در یک برهه از زمان یعنی در سال ۸۸ بررسی می‌کند و در نهایت با توجه به این که به دنبال شناخت و کمک به حل یک مسئله اجتماعی است در دسته تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد.

۱۷.....بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل کلیه شهروندانی که ساکن شهر تهران در سال ۸۸ می‌باشند. ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق پرسشنامه است. برای محاسبه حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده گردید. محاسبه حجم نمونه با این فرمول نیازمند آماره‌های مختلفی از جمله واریانس متغیر اصلی تحقیق (متغیر وابسته) می‌باشد که این مقدار را حداکثر مقدار آن ۰/۵ انتخاب کرده ایم. در این تحقیق جهت اطمینان ۱۰ درصد بیش از حجم نمونه برآورد شده انتخاب شد که پس از حذف پرسشنامه‌های ناقص و داده‌های پرت این تعداد به ۳۹۱ پرسشنامه رسید. در این تحقیق انتخاب نمونه باتلفیق نمونه گیری خوشه ای و طبقه‌بندی نامتناسب [۴] صورت گرفته است. در نمونه گیری حاضر پنج منطقه شمال، جنوب، شرق، غرب و مرکز شهر تهران به عنوان طبقه در نظر گرفته شد لذا سهم هر منطقه در نمونه ما، نامتناسب با سهم آن در جامعه آماری می‌باشد. که در جدول زیر نام مناطق و تعداد نهایی نمونه‌های انتخاب شده آمده است.

نام منطقه	۱	۴	۵	۶	۱۶	جمع
فراوانی	۷۸	۷۹	۷۸	۷۸	۷۸	۳۹۱
درصد	۱۹.۹	۲۰.۲	۱۹.۹	۱۹.۹	۱۹.۹	۱۰۰

تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق

تعریف عملیاتی متغیر وابسته (مشارکت اجتماعی) تحقیق

متغیر مشارکت‌های داوطلبانه، با مشارکت در گروه‌های دینی - مراسم دینی (سنتی یا غیر رسمی) و گروه‌های انسان دوستانه - اجتماعی (مدرن یا رسمی) سنجیده شده است. تعریف عملیاتی متغیرهای مستقل تحقیق:

دینداری: با ابعاد اعتقادات، اخلاقیات، اعمال سنجیده شده است (مهدوی، ۱۳۷۸، ص ۶۴).

متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی: با ویژگیهای علاقه اجتماعی، جمع‌گرایی، تعهد - فردی، تعهد تعمیم یافته، خود تنظیمی سنجیده شده است (شایسته مجد، ۱۳۸۶).

پایگاه اقتصادی - اجتماعی پاسخگو: با مولفه‌های درآمد ماهانه، شغل، میزان تحصیلات سنجیده شده است (رفیع پور، ۱۳۷۸).

اعتبار و قابلیت اعتماد

جهت بررسی میزان اعتبار، از اعتبار محتوایی [۵] استفاده شده است که بر این نکته تأکید دارد که آیا تعاریفی که برای مفاهیم ارائه داده است، مفاهیم مورد نظر را می‌سنجد یا نه. برای تأمین روایی محتوایی مفهوم مشارکت اجتماعی متغیرهای مستقل از شیوه توافق داوران استفاده شد و ضمن مشورت با اساتید مجرب از پیشنهادات ایشان در جهت رفع ایرادات مربوط به تعاریف مفاهیم اصلی تحقیق و سوالات مربوط به سنجش آنها، استفاده شد. برای سنجش میزان اعتماد از روش آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. که پرسشنامه در یک تحقیق مقدماتی با حجم نمونه‌ای معادل ۳۵ نفر از شهروندان تهرانی که به صورت تصادفی انتخاب شدند، صورت گرفت. نتایج آزمون آلفای کرونباخ گویای این مطلب بود که پرسشنامه سنجش میزان مشارکت اجتماعی و متغیرهای مستقل از قابلیت اعتماد مطلوبی برخوردار است و میزان آلفا متغیر مشارکت‌های اجتماعی با میزان آلفا ۰/۸۶، متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی با میزان آلفا ۰/۷۱ و متغیر دینداری با میزان آلفا ۰/۹۲ می‌باشد. که در مجموع آلفای تمام متغیرها در علوم انسانی مقدار مناسبی می‌باشد.

یافته های تحقیق

فرضیه شماره ۱: به نظر می‌رسد میانگین مشارکت اجتماعی در بین دو گروه زنان و مردان تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه شماره ۲: به نظر می‌رسد میانگین مشارکت اجتماعی در بین دو گروه متاهلین و مجردین تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول شماره (۱) آزمون های T در دو گروه مستقل مربوط به فرضیه های ۱، ۲

فاصله اطمینان %۹۵	تفاوت خطای استاندارد	تفاوت میانگین ها	Sig	df	t	Sig.	F		
								کران بالا	کران پایین
۰.۳۹	۰.۸۷۹	۱.۷۶۲	۰.۰۴۵	۳۸۹	۲.۰۱۱	۰.۱۶۵	۱.۹۳۲	واریانس برابر	مشارکت اجتماعی دو گروه زنان و مردان
۰.۳۶	۰.۸۸۱	۱.۷۶۷	۰.۰۴۵	۳۸۲.۵۷	۲.۰۰۷			واریانس نابرابر	
۲.۷۹۹	۰.۸۶۴	۴.۴۹۸	۰.۰۰۰	۳۸۹	۵.۲۰۵	۰.۰۰۵	۷.۸۶۶	واریانس برابر	مشارکت اجتماعی دو گروه متاهلین و مجردین
۲.۸۳۲	۰.۸۴۷	۴.۴۹۸	۰.۰۰۰	۳.۷۵۴۲	۵.۳۰۸			واریانس نابرابر	

با توجه به نتایج فرضیه ۱ میزان مشارکت اجتماعی در بین دو گروه زنان و مردان تفاوت معنادار وجود دارد و میزان آن در گروه مردان بیشتر از زنان می‌باشد و همچنین در فرضیه ۲ میزان

۱۹.....بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی

مشارکت اجتماعی در بین دو گروه متاهلین و مجردین تفاوت معنادار وجود دارد و میزان آن در گروه متاهلین بیشتر از مجردین می باشد.

فرضیه شماره ۳: به نظر می رسد مشارکت اجتماعی در بین گروه های سنی مختلف تفاوت معنا داری وجود دارد.

جدول شماره (۲) آزمون F (تحلیل واریانس) بین گروه های سنی مختلف مربوط به فرضیه شماره ۳ و تفسیر فرضیه

تایید یا رد فرضیه	Sig.	F	میانگین مجذورات	df	مجموع مجذورات	
با توجه به نتایج آزمون ANOVA فرضیه تحقیق تأیید می گردد. به عبارت دیگر میانگین مشارکت اجتماعی در بین گروه های سنی مختلف تفاوت معناداری وجود دارد.	.۰۰۰	۱۸.۷۴۸	۱۳۰۵.۹۲۹	۲	۲۶۱۱.۸۵۸	بین گروهی
			۶۹.۶۵۶	۳۸۸	۲۷.۲۶.۴۱۳	درون گروهی
				۳۹۰	۲۹۶۳۸.۲۷۱	مجموع

جهت بررسی تفاوت معناداری در بین گروه ها از آزمون پس تجربی LSD استفاده شده است . نتایج حاکی از آن است که بین دو گروه جوانان با میانسالان با سطح معناداری $\text{sig}=0/00$ ، بین دو گروه جوانان با بزرگسالان با سطح معناداری $\text{sig}=0/00$ و بین دو گروه میانسالان و بزرگسالان با سطح معناداری $\text{sig}=0/00$ تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین میانگین مشارکت اجتماعی در گروه جوانان کمتر از دو گروه میانسالان و بزرگسالان می باشد و از طرفی دیگر میانگین مشارکت اجتماعی گروه بزرگسالان نیز بیشتر از میانسالان می باشد.

فرضیه شماره ۴: به نظر می رسد دینداری در بین گروه های سنی مختلف تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول شماره (۳) آزمون F (تحلیل واریانس) بین گروه های سنی مختلف مربوط به فرضیه شماره ۴ و تفسیر فرضیه

تایید یا رد فرضیه	Sig.	F	میانگین مجذورات	df	مجموع مجذورات	
با توجه به نتایج آزمون ANOVA فرضیه تحقیق تأیید می گردد. به عبارت دیگر میانگین دینداری در بین گروه های سنی مختلف تفاوت معناداری وجود دارد.	.۰۰۸	۴.۸۴	۳۳.۳۳۶	۲	۶۶.۶۷۱	بین گروهی
			۶.۸۷۸	۳۸۸	۲۶۶۸.۸۲۳	درون گروهی
				۳۹۰	۲۷۳۵.۴۹۴	مجموع

جهت بررسی تفاوت معناداری در بین گروه ها از آزمون پس تجربی LSD استفاده شده است . نتایج حاکی از آن است که بین دو گروه جوانان با میانسالان با سطح معناداری $\text{sig}=0/05$ و بین دو گروه جوانان با بزرگسالان با سطح معناداری $\text{sig}=0/00$ تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین میانگین دینداری در گروه جوانان کمتر از دو گروه میانسالان و بزرگسالان می باشد و از طرفی دیگر میانگین دینداری گروه بزرگسالان نیز بیشتر از میانسالان می باشد. فرضیه شماره ۵: به نظر می رسد ابعاد دینداری با مشارکت اجتماعی رابطه و همبستگی معناداری دارد.

لازم به توضیح می باشد که جدول زیر از آزمون همبستگی پیرسون استخراج شده است صرفاً جهت اختصار آن را از حالت ماتریس خارج کرده و به شکل بالا در آورده ایم. در این جدول بین ابعاد دینداری (متغیر مستقل) و مشارکت اجتماعی (متغیر وابسته) که در سطح سنجش فاصله ای بوده اند آزمون همبستگی پیرسون گرفته تا علاوه بر بررسی رابطه همبستگی بین این ابعاد با مشارکت اجتماعی، میزان شدت و جهت رابطه آنها نیز به صورت جداگانه بررسی کنیم.

جدول شماره (۴) ضرایب همبستگی پیرسون بین ابعاد دینداری با متغیر وابسته تحقیق

اعمال	اخلاقیات	اعتقادات		
.۴۷۸**	.۲۱۹**	.۳۲۳**	r	مشارکت اجتماعی
.۰۰۰	.۰۰۰	.۰۰۰	Sig	
۳۹۱	۳۹۱	۳۹۱	N	

با توجه به نتایج جدول فوق تمامی ابعاد دینداری با مشارکت اجتماعی رابطه معناداری دارند و شدت رابطه در بعد اعمال در حد زیاد و در بعد اعتقادات و اخلاقیات در حد متوسط می باشند. فرضیه شماره ۶: به نظر می رسد دینداری شهروندان، تیپ شخصیتی معاشرتی و پایگاه اقتصادی و اجتماعی بر مشارکت اجتماعی موثرند. پیش شرط آزمون رگرسیون وجود همبستگی بین متغیرها می باشد که باید ضریب همبستگی پیرسون بین متغیرهای مستقل و وابسته معنادار شود. با توجه به جدول زیر رابطه مشارکت اجتماعی با همه متغیرهای مستقل معنادار شده است. از لحاظ جهت رابطه هم نیز در همه موارد مستقیم و مثبت می باشد.

۲۱ بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی

جدول شماره (۵) ضرایب همبستگی پیرسون بین متغیرهای تحقیق

پایگاه اقتصادی-اجتماعی پاسخگو	دینداری	تیپ شخصیتی معاشرتی		
.۱۱۹	.۴۱۹**	.۱۶۰**	r	مشارکت اجتماعی
.۰۴۴	.۰۰۰	.۰۰۲	Sig	
۳۸۸	۳۹۱	۳۹۱	N	

جدول شماره (۶) نتایج رگرسیون چند متغیره

Sig	t	ضرایب استاندارد نشده		میزان Sig, F	ضریب تعیین (R2)	روش رگرسیون
		Beta	Std. Error			
.001	-3.299		3.025			Enter
.043	2.028	.093	.076			
.000	9.262	.430	.152	F=33.790, sig=0.00	.209	
.002	3.192	.148	.103			

همانطور که در رابطه تک تک متغیرها که بررسی شد همه متغیرهای مستقل بر متغیر مشارکت اجتماعی موثر بوده یا با آن رابطه داشته اند ولی در رگرسیون چند متغیری اثرات متغیرها در کنار همدیگر بر مشارکت اجتماعی نیز بررسی می شود. با استفاده از ضرایب استاندارد نشده معادله خطی رگرسیون پیش بینی را می توان بصورت زیر نوشت:

$$y = a + b1 \cdot x1 + b2 \cdot x2 + b3 \cdot x3 \dots$$

$$y = -۹/۹۸۰ + 1.41(دینداری) + 0.32(تیپ شخصیتی معاشرتی) + 0.15(پایگاه اقتصادی-اجتماعی)$$

مقدار ثابت با عرض از مبدا برابر است با ۹/۹۸۰- می باشد. با توجه به ضرایب تاثیر متغیرهای فوق به ازای تغییر متغیر تیپ شخصیتی معاشرتی به میزان ۰/۱۵، متغیر دینداری به میزان ۱/۴۱ و متغیر پایگاه اقتصادی-اجتماعی به میزان ۰/۳۲، متغیر مشارکت اجتماعی به میزان یک انحراف معیار افزایش می یابد.

جهت مقایسه میزان تاثیر گذاری متغیرهای مستقل از معادله رگرسیون خطی با ضرایب استاندارد شده استفاده می شود.

در پی پاسخ به این سوال که بین این دو متغیر مستقل بیشترین تاثیر مربوط به کدام متغیر است، از معادله رگرسیونی استاندارد شده استفاده می کنیم.

فرمول ضریب رگرسیونی استاندارد شده به صورت زیر می باشد:

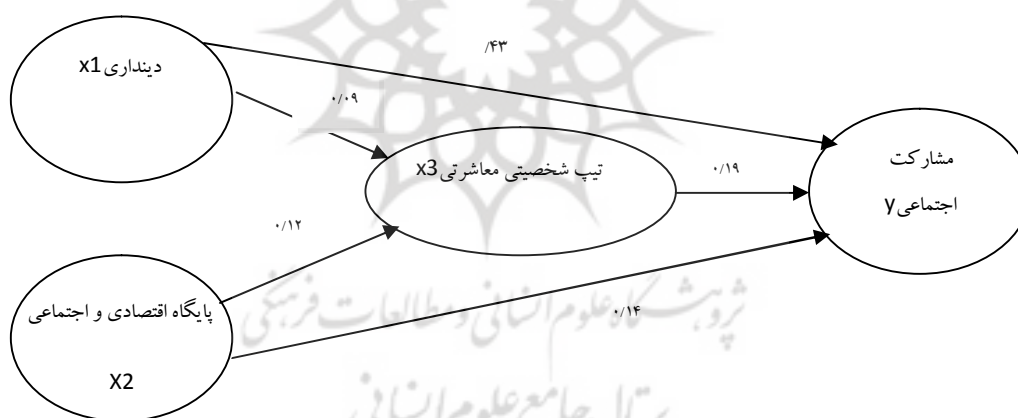
$$Zy = B1.X1 + B2.X2 + B3.X3$$

(پایگاه اقتصادی-اجتماعی) 0.14 + (تیپ شخصیتی معاشرتی) 0.09 + (دینداری) 0.43

با توجه به معادله فوق، بیشترین تأثیر متغیرهای مستقل به ترتیب بر مشارکت اجتماعی عبارتند از: دینداری، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، تیپ شخصیتی معاشرتی.

تحلیل مسیر

در حوزه مطالعات اجتماعی و اقتصادی روشهای تحلیل چند متغیره زیادی وجود دارند که به بررسی اثرات و روابط بین متغیرهای مورد مطالعه می پردازند. این روشها عمدتاً اثرات مستقیم یک متغیر بر متغیر دیگر را مورد بررسی قرار می دهند. اما در این میان تحلیل مسیر از جمله تکنیکهای چند متغیره می باشد که علاوه بر بررسی اثرات مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، اثرات غیر مستقیم این متغیرها را مد نظر قرار می دهد و روابط بین متغیرها را مطابق با واقعتهای موجود، در تحلیل وارد می کند (ادریسی، ۱۳۸۶).

جدول شماره (۷) ضرایب مسیرهای مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر وابسته

متغیر مستقل	مسیرهای غیر مستقیم	ضرایب مسیرهای غیر مستقیم	مجموع ضرایب غیر مستقیم	ضرایب مستقیم	مجموع ضرایب مستقیم و غیر مستقیم
دینداری	$X1 \rightarrow X3 \rightarrow Y$	$0.14 * 0.19 = 0.026$	0.026	0.43	0.456
تیپ شخصیتی معاشرتی	-	-	-	0.09	0.09
پایگاه اقتصادی- اجتماعی پاسخگو	$X2 \rightarrow X3 \rightarrow Y$	$0.12 * 0.09 = 0.010$	0.01	0.14	0.15

نتیجه گیری

نتایج توصیفی مربوط به متغیر وابسته تحقیق، مشارکت های اجتماعی پاسخگویان ۲۰ درصد در سطح زیاد می باشد که نشانگر مشارکت ضعیف شهروندان می باشد. متغیر مستقل دینداری و ابعاد آن حاکی از آن است که ۷۷ درصد اعتقادات دینی، ۴۹ درصد اخلاقیات و ۴۵ درصد اعمال دینی پاسخگویان در سطح زیاد قرار دارد. این نتایج نشانگر آن است که اعمال دینی مردم ضعیفتر از ابعاد دیگر دینداری شهروندان می باشد. دینداری پاسخگویان ۵۳ درصد در سطح زیاد و ۱۳ درصد در سطح کم بوده است و این نشانگر آن است که دینداری در میان شهروندان تهران همچنان نسبتاً بالا می باشد.

نتایج توصیفی مربوط به متغیرهای مستقل ثانویه حاکی از آن است که تیپ شخصیتی معاشرتی پاسخگویان ۲۲ درصد در سطح زیاد، ۶۱ درصد در سطح متوسط و ۱۶ درصد در سطح کم است، که نشانگر تیپ شخصیتی معاشرتی نسبتاً متوسط پاسخگویان می باشد. پایگاه اقتصادی اجتماعی پاسخگویان ۱۵ درصد در سطح زیاد، ۵۸ درصد در سطح متوسط و ۲۷ درصد در سطح کم است. -مشارکت اجتماعی در بین دو گروه زنان و مردان تفاوت معناداری دارد، به گونه ای که مشارکت اجتماعی در گروه مردان بیش از زنان بوده است.

تحقیقات افه و فوش نیز نشان داد که جنسیت، صرف نظر از اینکه میزان تفاوت عضویت زنان در انجمن ها نسبت به مردان در چهار دهه اخیر به سرعت به نفع زنان کاهش یافته است ولی هنوز مشارکت اجتماعی مردان بیش از زنان است (Offe and Fuchs, 2002).

ولی پاتنام معتقد است که کاهش در مشارکت مدنی و ارتباطات اجتماعی به طور یکسانی هم برای مردان و هم برای زنان بوده است و تفاوتی بین آنها نیست (Putnam, 2000).

و یزدان پناه در ضمن بین جنسیت پاسخگویان و میزان مشارکت اجتماعی رابطه ای نیافته است (یزدان پناه، ۱۳۸۲).

- مشارکت اجتماعی در بین دو گروه متأهلین و مجردین تفاوت معناداری دارد به گونه ای که سرمایه اجتماعی متأهلین بیش از مجردین می باشد. که این یافته نتایج تحقیقات پاتنام (۱۹۹۵) را تأیید می کند.

- مشارکت اجتماعی در بین گروه های سنی مختلف تفاوت معناداری دارد. به گونه ای که مشارکت اجتماعی در بزرگسالان و میانسالان بیش از جوانان بوده است.

بیشتر یافته ها، تفاوت مشارکت اجتماعی را بین گروه های سنی مختلف تایید کرده اند ولی در میزان آن در گروه های مختلف اختلاف نظر دارند.

پاتنام در باره گروه های سنی اشاره می کند که سن تنها عاملی است که استثنایی برای مدل فراگیر تعهد مدنی اجتماعی در حال کاهش، است. پاتنام با کنترل تغییرات یادگیری آموزشی دریافت که افراد متولد دهه ۱۹۲۰ دو برابر نوه هایشان در انجمن های مختلف عضو بودند و همچنین دو برابر آنها تمایل به رأی دادن داشتند و همچنین سه برابر آنها تمایل به خواندن روزنامه داشتند. این «نسل اجتماعی فوق العاده» که به خاطر «تحولات جهانی بزرگ نیمه قرن» که جنگ و بازسازی بود، به ارزش ها و عادات همکاری ترغیب شدند، در حال جایگزین شدن با کسانی هستند که دارای تفکراتی غیراجتماعی تر هستند (فیلد، ۱۳۸۶). او در بررسی پویایی چگونگی شکل گیری مشارکت مدنی در چند دهه اخیر را توسط نفوذ ارزش ها و عادات اجتماعی ناشی از تحولات عظیم نیمه قرن تبیین می نماید. وی جنگ را به عنوان عاملی تأثیرگذار در مشارکت مدنی به حساب می آورد.

از سویی دیگر او معتقد است تأثیر سرگرمی های الکترونیکی و از همه بیشتر تلویزیون در خصوصی کردن اوقات فراغت بسیار مهم بوده است و این عامل ۲۵ درصد کاهش میزان مشارکت اجتماعی را باعث شده است. خصوصی شدن و فردی شدن اوقات فراغت و از بین رفتن فرصت های شکل گیری مشارکت اجتماعی در این اوقات نقش چشم گیری داشته است و این جریان بیشتر در بین نسل های جوان تر به چشم می خورد (Putnam, 2000).

افه و فوش نیز در یافته اند که الگوهای فعالیت های داوطلبانه متأثر از طول دوره زندگی می باشد. نوجوانی و پیری نسبت به مقاطع دیگر سنی تأثیر متفاوتی بر روی فعالیت های داوطلبانه دارد و سن بر نوع فعالیت های داوطلبانه تأثیر دارد (Offe and Fuchs, 2002). و در ایران نیز گروه های سنی ۳۶-۶۴ سال مشارکت اجتماعی بیشتری داشته اند (یزدان پناه، ۱۳۸۲).

دینداری در بین گروه های سنی مختلف تفاوت معناداری دارد. به گونه ای که مشارکت اجتماعی در بزرگسالان و میانسالان بیش از جوانان بوده است. یکسانی تغییرات دینداری و مشارکت در گروه های سنی از یافته های مهم این تحقیق است زیرا که با افزایش سن این دو متغیر افزایش یافته اند. به نظر می رسد که با تقویت دینداری در جوانان می توان موجب افزایش مشارکت اجتماعی آنان گردید.

-رابطه ابعاد دینداری با مشارکت اجتماعی رابطه و همبستگی معناداری دارد و بعد اعمال دینی نسبت به ابعاد دیگر همبستگی قویتری با مشارکت دارد. تشریفات مذهبی مردم را گردهم می‌آورد و بدین‌سان، پیوندهای مشترکشان را دوباره تصدیق می‌کنند و در نتیجه همبستگی اجتماعی را تحکیم می‌بخشد (کوزر، ۱۳۷۷). از طریق مناسک و مراسم مذهبی است که قدرت اخلاقی جامعه آشکارا احساس می‌شود و احساسات اخلاقی و اجتماعی از همین طریق تقویت و تجدید می‌شوند (همیلتون، ۱۳۷۷). دورکیم معتقد است: «تشریفات و مناسک دینی هر قدر هم که کم اهمیت باشند، اجتماع را به حرکت در می‌آورند. گروه‌هایی از مردم برای برگزاری این جشن‌ها گردهم می‌آیند. پس نخستین اثر آن‌ها این است که افراد را به هم نزدیک می‌کنند، بر تماس‌هایشان با یکدیگر می‌افزایند و صمیمیت بیشتری بین‌شان ایجاد می‌کنند.» (دورکیم، ۱۳۸۳).

بستر شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی در مراسم و مناسک دینی فراهم می‌آید.

دین‌باوری و تعهد دینی رابطه مستقیمی با سرمایه اجتماعی دارند. زیرا سازمانهای دینی نقش میانجی را در فعالیت‌های دینی ایفا می‌کنند. از آن جا که ادیان از نشست‌های عمومی و از مراسم مناسک برخوردارند، باعث توسعه شیوه همکاری و تعاون و آگاهی از مسائل اجتماعی می‌گردند (Offe & Fuchs, 2002).

- به نظر می‌رسد دینداری شهروندان و تیپ شخصیتی معاشرتی و پایگاه اقتصادی و اجتماعی بر مشارکت اجتماعی موثرند. یافته‌های تحقیقات نشان داده است که اهتمام دینی به تنهایی مکانیسمی برای این که افراد مشارکت دموکراتیک داشته باشند، فراهم نمی‌کند و شاید نظام‌های اعتقادی و فرهنگ‌های خاص خرده گروه‌های دینی اهمیت و تأثیر بیشتری در ایجاد رابطه میان دینداری و اعتماد داشته باشند (Welch, 2004).

قواعد و هنجارها و اقتدار اخلاقی که دین به وجود می‌آورد و افراد را به پذیرش آنها و می‌دارد، در مناسک و مراسم دینی تجدید حیات می‌یابند و یادآوری می‌شوند. دین به طور مداوم جمع را می‌سازد و بازسازی می‌کند و این کار را با محکم کردن پیوندهایی که فرد را به جامعه متصل می‌کند انجام می‌دهد. دین شرایط ضروری حیات اجتماعی و به سبب آن حیات فردی را ابقا می‌نماید (جلالی مقدم، ۱۳۷۹). به عبارت دیگر بستر شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی در مراسم و مناسک دینی فراهم می‌آید.

۲۶..... پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۷

تحقیقات افه و فوش بیانگر آن است که تعهدات دینی در پیش‌بینی شرکت و عضویت در انجمن‌های خدمات اجتماعی بسیار قوی هستند. این اطلاعات نشان می‌دهند کسانی که تعهد دینی دارند، کارکرد میانجی مهمی در فعالیت‌های داوطلبانه بر عهده دارند در حالی که آنهایی که فقط علاقه به فعالیت داوطلبانه دارند به صورت آرمانی و بدون تعهد دینی و عملی در انجام فعالیت داوطلبانه می‌باشند (Offe and Fuchs 2002).

نتایج تحقیقات نشان داد که جهت‌گیری دین با ویژگی‌های شخصیتی ارتباط دارد (۲۰۰۴، Form، قربانی، ۱۳۸۳). به عبارت دیگر دینداری با تیپ شخصیتی معاشرتی رابطه معناداری دارد.

تایلر و مک دنال دریافتند که هر سه بعد دین با خوشایندی و وظیفه‌شناسی، رابطه مثبت و معنی‌داری دارند. و تفاوت معنی‌داری، بین گروه بی‌دین با دیگر گروه‌ها در این دو صفت وجود دارد. (Taylor & MacDonald, 1999). مک کلاف در بررسی رابطه دینداری با ویژگی‌های شخصیتی، به این نتیجه رسیدند که دینداری با وظیفه‌شناسی و خوشایندی همبستگی مثبت برخوردار است (McCullough, 2002).

بسیاری از نظریه پردازان برجسته معتقدند که دینداری به عنوان ارزش‌های درونی شده در فرآیند اجتماعی شدن با تیپ شخصیتی افراد رابطه دارد و نتایج بسیاری از تحقیقات داخلی حاکی از آن است که تیپ شخصیتی بر سرمایه اجتماعی موثر است (غفاری، ۱۳۸۰؛ یزدان‌پناه، ۱۳۸۲). نتایج مجلد نیز نشانگر آن بود که دینداری با ویژگی‌های شخصیتی رابطه معناداری دارد به گونه‌ای که دینداری با تیپ شخصیتی معاشرتی همبستگی مثبت دارد (شایسته‌مجد، ۱۳۸۶).

در بسیاری از تحقیقات در یافته‌اند که دینداری از طریق تیپ معاشرتی بر مشارکت اجتماعی موثر است. لنسکی معتقد است مهمترین جنبه‌های دینداری، میزان درگیر بودن با گروه دینی است. به اعتقاد او این بعد از دو جنبه‌ی «مشارکتی» و «معاشرتی» برخوردار است. (Robertse, 1995؛ شجاعی‌زند، ۱۳۸۲).

متغیر پایگاه اقتصادی و اجتماعی دارای تأثیر مستقیم بر روی متغیر مشارکت است. یافته‌های غفاری نیز حاکی از آن است که متغیر ویژگی‌های شخصیتی و متغیر پایگاه اجتماعی - اقتصادی بر مشارکت هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم، موثر می‌باشد (غفاری، ۱۳۸۰).

پیشنادهای تحقیق

با توجه به نتایج به دست آمده برای مؤسسات و نهادهایی که متولی سیاست‌گذاری‌های اجرایی کشور هستند پیشنهاداتی ارائه می‌شود.

۲۷.....بررسی تاثیر دینداری بر مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی

- مشارکت اجتماعی متغیری اثرگذار بر روند توسعه پایدار و همه جانبه می باشد، بنابراین جهت تسهیل و سرعت در این روند نهادهای دولتی همچون وزارت کشور باید در صدد افزایش مشارکت اجتماعی در میان مردم باشند. اعتماد اجتماعی مؤلفه بسیار مهم در امر مشارکت است. اعتماد افراد نسبت به هم، اعتماد افراد نسبت به نهادها و دولت و بالعکس سبب توسعه و تعمیق مشارکتهای اجتماعی می شود.

- بعد اعمال دینی بیشترین تأثیر را بر مشارکت اجتماعی گذاشته است. متولیان دینی کشور، روحانیون و دینداران باید به بعد اعمال دین توجه وافری داشته باشند و در تقویت آن بکوشند و فراموش نکنند که رعایت اعمال دینی از پایه های مهم دینداری است و به خصوص در میان جوانان باید به این امر مهم توجه خاصی مبذول کرد.

- آموزش زیر بنای توسعه فرهنگی و اجتماعی است. آحاد توده مردم با آگاهی از شیوه های مشارکت، چگونگی فعالیت در آن، نتایج و پیامدهای مشارکت اجتماعی می توانند با حضور خود میزان و شمول آن را ارتقاء دهند. تقویت تپ شخصیتی معاشرتی از طریق آموزش های رسمی و غیررسمی به خصوص از طریق برنامه ها و فیلم ها و سریال های تلویزیونی و تشویق مردم به تقویت روابط معاشرتی با خویشاوندان و همسایگان و همکاران می تواند در افزایش سرمایه اجتماعی مؤثر باشد. توجه به جایگاه مدارس و کتاب های درسی در ایجاد روحیه همکاری و معاشرت با دیگران نیز در این زمینه می تواند مؤثر باشد.

- آماده کردن زمینه جهت گسترش مشارکت های داوطلبانه از طریق تشکل های مردمی و NGO از طریق وزارت کشور و نهادهای دولتی نیز توصیه می گردد.

- تمرکز بر آموزش گروهی به جای آموزش انفرادی، تشویق به فعالیت های جمعی و گروهی با استفاده از توصیه های دینی.

پی نوشت ها

1-Non Governmental Organization
2-Participation
3- stable, regular participation

4- proportional stratified-sampling
5-Content Validity

منابع

ادریسی، افسانه (۱۳۸۶). "جزوه درسی آمار پیشرفته با تکیه بر نرم افزار SPSS". دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران شمال.
آرون، ریمون (۱۳۷۲). **مراحل اساسی اندیشه در جامعه**. ترجمه باقر پرهام. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی (شرکت سهامی)،

۲۸..... پژوهش نامه علوم اجتماعی، سال دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۷

- انصاری، محمد اسماعیل (۱۳۷۵). "بازشناسی و پیش نیازهای مدیریت مشارکتی و نظام اداری". **فصل نامه علمی کاربردی**. مرکز آموزش مدیریت دولتی شماره ۳۳ و ۳۴.
- انجمن تنظیم خانواده جمهوری اسلامی (۱۳۷۹). بانک اطلاعاتی سازمان‌های غیردولتی و تشکل‌های مردمی ایران. انتشارات سلمان، بیرو، آلن (۱۳۷۰) **فرهنگ علوم اجتماعی**. ترجمه باقرساروخانی. تهران، انتشارات کیهان.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۴). **جامعه بر خوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی در تاجیکش، کیان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه**. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه،
- پیکولوسکایا (۱۳۶۷). **شهرهای ایران در روزگار پارتیان و سامانیان**. ترجمه عنایت الله رضا. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی،
- جلالی مقدم، مسعود (۱۳۷۹). **درآمدی بر جامعه شناسی دین، آراء جامعه شناسان بزرگ در مورد دین**. تهران: نشر مرکز،
- دفتر پژوهش‌های فرهنگی (۱۳۷۹). **نقش و چگونگی عمل سازمان‌های غیردولتی (NGO)**.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳). **صور بنیادی، حیات دینی: توتم پرستی در استرالیا**. ترجمه باقرپرهم. تهران: نشر مرکز، رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۸). **کندوکاوها و پنداشته‌ها**. تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار،
- شایسته مجد، عالیه (۱۳۸۶). "بررسی تأثیر دینداری بر پنج تیپ شخصیت در سه دین (اسلام، مسیحیت و زرتشت)". پایان نامه کارشناسی ارشد، گرایش جامعه شناسی، دانشگاه شهید بهشتی.
- شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۲). "مدلی برای سنجش دینداری در ایران". **مجله جامعه شناسی ایران**. دوره ششم، شماره ۱، ۳۴-۶۶.
- غفاری، غلامرضا (۱۳۸۰). "تعیین ویژگی‌های اجتماعی - فرهنگی در مشارکت سازمان یافته اجتماعی - اقتصادی روستاییان". پایان نامه دکتری، دانشکده علوم اجتماعی تهران.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴). **سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی در تاجیکش، کیان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه**. ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه،
- فیلد، جان (۱۳۸۶). **سرمایه اجتماعی**. ترجمه غلامرضا غفاری. تهران: کویر،
- قربانی، جعفر (۱۳۸۳). "رابطه جهت گیری دینی با صفات عمده شخصیت در آزمون ۱۶pf". پایان نامه کارشناسی ارشد، روان شناسی، دانشگاه شهید بهشتی.
- کرلینجر، فرد، ان. پدهاورز، الازارجی (۱۳۷۴). **رگرسیون چند متغیری در پژوهش‌های رفتاری**. ترجمه حسن سربای. تهران: انتشارات سمت،
- کوزر، لوئیس (۱۳۷۷). **زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی**. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی،
- ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱). "بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان(علی آباد-گنبد)". پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- مهدوی، محمد صادق (۱۳۷۸). **سنجش پایبندی دینی دانشجویان. پژوهشنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی**، شماره ۲۵ و ۲۶.
- محسنی، منوچهر، عذرا جاراللهی (۱۳۸۲). **مشارکت اجتماعی در ایران**. تهران: انتشارات آرون،
- محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۷۵). "بیگانگی مانعی برای مشارکت و توسعه ملی". **نامه پژوهش**، شماره ۱.
- نجفی، ناصر (۱۳۵۰). **دارالخلافة**. تهران: بی‌جا،

همیلتون، ملکم (۱۳۷۷). **جامعه شناسی دین**. ترجمه محسن ثلاثی. [قم]: موسسه فرهنگی انتشارات تبیان.
وریج کاظمی، عباس (۱۳۷۶). "بررسی جامعه شناختی نظریه های دینی متفکران مسلمان با تأکید بر رابطه دین و ایدئولوژی در نظریات استاد مطهری، دکتر شریعتی و مهدی بازرگان" پایان نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، تهران، دانشگاه تهران.
یزدان پناه، لیلی (۱۳۸۳). "بررسی عوامل موثر بر میزان مشارکت اجتماعی شهروندان ۱۸ سال و بالاتر شهر تهران". پایان نامه دکترای جامعه شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.

- Brown, The mas. Ford(1997) "Consumer De mand and the social construction of Industry. "Working. Paper series, program in comparative and International Development. Johns Hopkins University.
- Ellison, Christopher G.Levin, Jeffrey S. (1998). The Religion-Health Connection: evidence, theory and future direction. **Health Education& Behavior**. 25(6).700-720.
- Helly,Denise (2001)."Voluntary and social participation by peple of Immigrant origin. overview of Canadian Research". second National Metropolis conference, Immigrant and civic participation: Contermporary policy and Research Issues, Montreal, November 1997.
- Jorm, F. Anthony Christensen, Helen(2004). Religiosity amd Personality: evidence for non-linear associations. **Personality and individual differences**.36.1433.1447.
- Mc cullough, Michael E.Tsang, jo-ann.Brion, Sharon(2002).Personality Traits and Religiousness: Personality traits in adolescence as predictors of religiousness in early adalthhood. www.psy.miami.edu/faculty/mmccullough.
- Offe, Claus and Fuchs, Susanne (2002)."A decline of Social Capital? The German Case", Published in Putnam, Robert D(2002). **Democracy in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society**. New York: Oxford University Press.
- Putnam, R(1995). Bowling Alone: America s Declining Social Capital. **Journal of Democracy** 6:65-78.
- Putnam, R (2000). **Bowling Alone: the collapse and revival of American community**. New York: Simon and Schuster,
- Roberts, Keith A(1995).**Religion in sociological perspective**. Wadsworth publishing company.
- Taylor, Andrew.Mac Donald, Douglas A(1999).Religion and the five factor model of personality:an exploratory investigation using a Canadian university sample. **personaility and individual differences**.27.1243-1259.
- Welch, Michael R.Sikkink, David. Sartan,Eric. Bond, Carolyn(2004).Trust in god and trust in man: The ambivalent role of religion in shaping dimensions of social trust. **Journal for the scientific study of religion**.43(3).317-343